

Enis Pehić¹

Prikaz knjige: Milisavljević, Vladimir (2022). *Sredstva za nepoznate ciljeve*. Beograd: Srpsko filozofsko društvo, Institut društvenih nauka, 156 strana.

Živimo u dobu koje naglašava, ali i razumije znanje i nauku kao ključne resurse. Na univerzitete i obrazovne ustanove gleda se kao na pokretače društvenog razvoja. U vremenu kada se znanje sve češće posmatra kao strateški resurs, a univerziteti se predstavljaju kao ključni akteri u razvoju društva znanja, postaje neophodno da se zapitamo: čemu danas zaista služe znanje, nauka i obrazovanje? Ako je znanje ključni resurs, onda za šta je ono ključni resurs? Da li znanje, nauka i obrazovanje imaju za primarni cilj podsticanje ekonomskog rasta i zadovoljenje potreba tržišta, ili bi ipak trebalo da doprinesu sveukupnom blagostanju ljudskog roda, razvoju mišljenja i napretku civilizacije kao cjeline? Najjednostavnije rečeno: kojim ciljevima nauka i znanje zapravo služe kao sredstva?

Knjiga profesora Vladimira Milisavljevića, pod naslovom "*Sredstva za nepoznate ciljeve*", izdata 2022. godine od strane Srpskog filozofskog društva i Instituta društvenih nauka, koju prikazujemo, bavi se upravo ovim pitanjem. Već u samom uvodu autor naglašava da je svaki odgovor na pitanje o cilju nauke i znanja možda samo djelimično ispravan, naglašavajući kako se efekti znanja ne mogu unaprijed proračunati i odrediti. Autor ih vidi kao sredstva za nepoznate ciljeve. Knjiga je zapravo zbirka pet sabranih i priređenih tekstova koje je autor objavio u periodu od 2018. do 2022. godine, a koji su sada objedinjeni u ovom izdanju. Iako nastali u različitim periodima, tekstove povezuje stalna preokupacija pitanjem kako su se nauka, znanje i univerzitet pozicionirali unutar društva znanja, uz uvid u njihove historijske pretpostavke. Ova povezanost i objedinjavanje kroz ovu knjigu omogućavaju čitaocu kontinuitet u praćenju argumenata i tematskih cjelina.

¹ enispehic@gmail.com

Prvi tekst u ovoj knjizi nosi naziv *"Neznanje u društvu znanja: od Mengera do Hajeka i dalje"* i prvobitno je objavljen 2021. godine u zborniku *"Društvo znanja i proces transformacije filozofskih, društveno-humanističkih nauka"*. Tekst započinje razmatranjem pojmova društvo znanja i znanje, te mjesta pojma znanja u definiranju društva znanja. Autor napominje i obrazlaže neodređenost samog pojma znanja kada je riječ o govoru o društvu znanja. „*Pošto je pojam znanja kojim se operiše u govoru o „društvu znanja“ lišen svake određenosti – on se, naime, određuje tek preko tehnologija raspolaganja koje za predmet imaju ono što se naziva „znanjem“ – svaki takav pokušaj definisanja vodi u logičku grešku, u takozvani krug u definisanju. Sva nastojanja da se „društvo znanja“ odredi preko pojma znanja unapred su osuđena na neuspeh*“². Kako bi se mogle razumjeti kritike društva znanja, neophodno je sagledati njihove historijske aspekte. U tom smislu, poseban akcenat stavljen je na teorijski okvir Hayeka i Mengera, čiji su stavovi o znanju i društvenom poretku detaljno analizirani. Autor prikazuje kako se unutar neoliberalnog diskursa pojam znanja razumijeva i u kakve se odnose dovodi s drugim pojmovima, poput ekonomije i tržišta. Kroz pažljivo poređenje, prikazano je kako su Hayek i Menger međusobno uticali jedan na drugog. Naznačena su i mjesta gdje se njihove ideje podudaraju, gdje su slične i gdje se razilaze. Ovim tekstom autor pokazuje da razumijevanje ovih razlika nije samo teorijski značajno, već predstavlja ključ za dublje razumijevanje ideoloških temelja savremenih interpretacija društva znanja.

Sljedeći tekst u knjizi nosi naslov *„Sredstva za nepoznate ciljeve: nauka, tehnika i lukavstvo u antičkoj Grčkoj i u moderno doba“*, a prvi put je objavljen 2019. godine u *„Nauka i stvarnost: zbornik radova sa naučnog skupa“*. Već sam naslov ukazuje na tematski fokus teksta i otkriva da su pojmovi nauke, tehnike i lukavstva u njegovom središtu. Autor se ovdje upušta u dubinsku analizu ovih pojmova. Istražuje njihovo značenje i mjesto u različitim historijskim i filozofskim kontekstima. Kroz promišljeno vođenu argumentaciju, prikazuju se načini na koje su nauka, tehnika i lukavstvo oblikovali, odnosno bivali oblikovani, kroz epohe, od antike do savremenih interpretacija. Poseban akcenat stavljen je na njihovu ukorijenjenost u kulturnoj i intelektualnoj tradiciji, čime se ukazuje da ovi pojmovi nisu proizvod isključivo modernog doba, već nose duboku filozofsku i civilizacijsku težinu.

² Milisavljević V. (2022) *Sredstva za nepoznate ciljeve*, str. 27.

Jedan od primjera ovih analiza je pažljivo razmatran pojam lukavstva, koji se dovodi u blisku vezu s grčkom riječi *tekhnê*, što se obično prevodi kao vještina ili umijeće. „*Tekhnê već sama za sebe, bez drugih atributa, takođe označava i trik, varku, opsenu, lukavstvo, ona je semantički bliska terminima kakvi su dolos, apatê, palamê, mêkhanê. S druge strane, ova posljednja reč, označava ne samo lukavstvo već i izum ili sredstvo za postizanje određenog cilja, dakle, nešto „tehničko“; tu dvosmislenost, koja će se preneti u druge jezike, prepoznamo i u našem izrazu „mahinacija“.*“³ U tom smislu posebno su značajne analize filozofskog diskursa Platona i Aristotela, ali i antičkih epova i njihovih glavnih junaka, gdje se upravo lukavstvo pokazuje kao jedan od temeljnih fenomena života. Iz toga, autor navodi, kako upravo u Odisejevom lukavstvu Adorno prepoznaje sposobnost apstrahovanja od samog sebe, što se naglašava kao pretpostavka geneze modernog koncepta subjektivnosti.

Dalje, autor analizira filozofska stajališta Descartesa i Bacona, koji se, kao "očevi" filozofije novog vijeka, smatraju zaslužnima za novo razumijevanje nauke i znanja. Posebna pažnja posvećena je Baconu i njegovim idejama. Kroz analizu njegovog rada postaje očigledan novi cilj nauke: postizanje svega onoga što se nalazi u otvorenom i nepoznatom području mogućeg. Ujedno, pojam lukavstva dobija novi oblik u kontekstu moderne nauke. Dok se u antičkom dobu isticalo lukavstvo subjekta, u modernoj nauci ono se suprotstavlja lukavstvu sredstava. Upravo to, zaključuje autor, predstavlja ključnu razliku između moderne nauke i antičkih ideala mudrosti.

Na redu je tekst koji nosi naziv „*Još jedan jubilej: autonomija nauke i identitet Evrope u Bolonjskom procesu*“. Autor ga je prvi put objavio 2019. godine u zborniku „*Nacionalni identitet i bolonjska koncepcija univerziteta*“. Ovaj tekst ima veliki značaj jer se bavi problemima univerziteta i nauke, postavljajući pitanje o njihovoj svrsi u kontekstu bolonjskog procesa.

Na početku teksta autor se osvrće na dokumente *Magna Charta Universitatum*, kao i na *Bolonjsku deklaraciju* i *Sorbonsku deklaraciju*, analizirajući njihove ciljeve i međusobne razlike. Kroz uporednu analizu, autor pokazuje kako Magna Charta stavlja snažan akcenat na univerzitetsku autonomiju, gdje su univerziteti centri nauke, kulture i istraživanja koji su u središtu društva, dok kasnije deklaracije donose novi pristup u kojem

³ isto, str. 57.

dominiraju zahtjevi za usklađivanjem i standardizacijom sistema visokog obrazovanja i uvođenjem jedinstvenih pravila širom Evrope. Ono što se predstavlja kao mehanizam koji treba unaprijediti kvalitete i mobilnost studenata, u autorovom tumačenju istovremeno potiskuje pitanje autonomije univerziteta u drugi plan kroz nametanje jedinstvene logike organizacije studija i evaluacije znanja.

U završnom dijelu teksta autor naglašava kako oni koji pružaju i protivljenja Bolonjskim dokumentima i procesu, kako na teorijskom, tako i na institucionalnom nivou, se inače smatraju prekrivenim nacionalistima, jer njihov otpor je motivisan nastojanjem da se u oblasti nauke očuva monopol nacionalne države. Za autora, ovaj argumen je neosnovan i izlaže historijske i savremene argumente u korist univerziteta koji zadržavaju svoju autonomiju. „*Takav koncept autonomije univerziteta i naučnog istraživanja predstavlja, po mom mišljenju, jednu od najvrednijih tekovina moderne evropske istorije; kako bi se danas reklo, on je suštinsko obeležje „identiteta“ Evrope. Ali, kao i svaki drugi identitet, i evropski identitet ima smisla jedino kao identitet u razlici. Tako su univerziteti različitih evropskih zemalja u prošlosti imali različitu institucionalnu strukturu, pravni status, kurikulume i pravila studiranja, ali su uprkos tome bili suštinski srodni, jer su mogli slobodno da se bave svojom osnovnom delatnošću, obrazovanjem i naučnim istraživanjem.*“.⁴ Dakle, autor ističe se da upravo u očuvanju autonomije univerziteta, kao i u postojanju različitih institucionalnih struktura i obrazovnih filozofija, leži temelj evropskog identiteta.

Naredni tekst u knjizi bavi se položajem i ulogom filozofskog fakulteta u savremenom univerzitetskom kontekstu. Tekst nosi naziv „*Filozofski fakultet i dva modela visokog obrazovanja*“ i objavljen je 2018. godine u zborniku radova sa naučnog skupa „*Ideja filozofskog fakulteta i savremeni univerzitet*“. Polazeći od teme naučnog skupa na kojem je prvobitno predstavljen, autor otvara tekst promišljanjem Kantovog pitanja slobode i mjesta filozofskog fakulteta, oslonjenog na njegov spis *Spor među fakultetima*. Međutim, središnje mjesto u tekstu zauzima analiza dva historijski uticajna modela visokog obrazovanja. Tu je riječ o francuskom modelu, te humboltovskom, koji je karakterističan za njemačku tradiciju, koji naglašava autonomiju, istraživanje i jedinstvo nastavnog i naučnog rada. U završnici, autor se osvrće na stanje filozofskih

⁴ isto, str. 92.

fakulteta u našem regionu. „Uključivanje tehničkih i poslovnih visokih škola u integrisani univerzitet nije rezultiralo porastom autonomije tih institucija, već je proizvelo sasvim suprotnu tendenciju da se filozofski fakultet, kao i oni koji su se iz njega vremenom izdvojili, podvrgnu imperativu tehničke racionalnosti i ekonomske isplativosti. Time je ugrožen univerzitet u celini, pa i šira društvena zajednica.“⁵ Na samom kraju autor naglašava kako nastavak ovakvih procesa disciplinovanja filozofskog fakulteta, ili čak njegovo gašenje, samo može za rezultat imati dalje širenje prostora za manipulaciju.

Završni tekst u knjizi nosi naslov „*Nauka kao javno dobro*“ i prvobitno je objavljen u zborniku „*Društvene i humanističke nauke u Srbiji*“ 2022. godine. U njemu se autor bavi pitanjem nauke kao javnog dobra, postavljajući ključno pitanje: da li ovaj koncept može predstavljati održivu alternativu savremenim neoliberalnim pristupima znanju i istraživanju. Polazeći od historijskog razmatranja pojma dobra, autor ukazuje na to da su nauka i dobro od samih početaka filozofske misli, naročito kod Aristotela i Augustina, duboko povezani. Kroz šire promišljanje ekonomije kao društvenog fenomena, tekst postavlja temelje za razumijevanje nauke kao javnog dobra, ali istovremeno upozorava na teorijske i političke nejasnoće tog pojma. Posebno se razmatraju stavovi predstavnika neoklasične ekonomije znanja i njihova teorija endogenog rasta koja dovodi u pitanje primjerenost razumjevanja nauke i tehnike kao javnog dobra. U zaključku, autor iznosi sopstveni stav, razvijen na osnovu prethodnih analiza u tekstu. „*Tako je još uvijek otvorena mogućnost da se istraživačka delatnost u oblasti društvenih i humanističkih nauka shvati, u izvesnom smislu, kao „javno dobro“. Ali, ona se može ostvariti jedino pod pretpostavkom temeljnog preoblikovanja pojma javnog dobra, što znači, izvan granica ekonomije znanja. Nauka i oni koji se njome bave ne treba da budu tretirani kao roba, već kao delovi društvenog podsistema koji ima spostvene vrednosti, i koji najbolje može da služi društvu upravo kada uživa najveću autonomiju.*“⁶ Ovim je još jednom naglašena bitnost autonomije nauke, naučnog istraživanja, ali i univerziteta što je bila tema prethodnih tekstova u ovoj knjizi.

Problematiziranjem ključnih termina kao što su nauka, tehnika i univerzitet, u tekstovima sadržanim u knjizi „*Sredstva za nepoznate ciljeve*“ profesora Vladimira

⁵ isto, str. 108.

⁶ isto, str. 138.

Milisavljevića, ova zbirka nije samo od velikog značaja za razumijevanje tih pojmova, već i za dalji razvoj i unapređenje akademske zajednice. Razumijevanje upravo ovih ideja predstavlja osnovu akademizma, naučnog djelovanja i istraživanja.

Ovu knjigu preporučujemo kako onima koji su dublje zainteresovani za teoretiziranje i razumijevanje odnosa između nauke, univerziteta i društva znanja, tako i onima koji se prvi put susreću s ovim pojmovima u okviru svojih istraživanja. Knjiga pažljivo i sistemski objedinjuje sve ključne ideje vezane uz ove pojmove, ali ih istovremeno smješta u širi kontekst, povezujući ih sa savremenim pitanjima.